

Питання теоретичні

Іван Михайлович Дзюба (нар. 26 липня 1931 р.) – літературознавець, критик, громадський діяч, академік НАН України з 1992, лауреат Національної премії України ім. Тараса Шевченка (1991), Герой України (2001). Закінчив 1953 Донецький педагогічний інститут. 1972–1973 перебував в ув'язненні “за антирадянську діяльність” (реабілітований 1990). У 1982–1989 – на творчій роботі як член Спілки письменників України. З 1989 працює в Інституті літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. У 1988–1991 – президент Республіканської асоціації українців. З грудня 1992 до серпня 1994 – міністр культури України. 1997–2004 – академік-секретар Відділення літератури, мови і мистецтвознавства НАНУ. З 1997 – співголова Головної редакції Енциклопедії сучасної України. З 1999 – голова Комітету з Національної премії України ім. Тараса Шевченка. Перша книжка “Звичайна людина чи міщанин?” (1959) присвячена актуальним питанням розвитку

української літератури. У праці “Інтернаціоналізм чи русифікація?” (1968, перекладена англійською, італійською, китайською, російською, французькою мовами) аналізував механізм насильницької асиміляції неросійських народів СРСР, насамперед українського. У працях “Грані кристала” (1978), “На пульсі доби” (1981), “Стефан Зорян в історії вірменської літератури” (1982), “Вітчизна у нас одна” (1984), “Автографи відродження” (1986), “Садріддін Айні” (1987) досліджував історію багатонаціональної радянської літератури. Коло наукових інтересів І. Дзюби у книжках “У всякого своя доля” (1989), “Бо то не просто мова, звуки...” (1990), “Застукали сердешну волю...” (1995), “Між культурою і політикою” (1998), “Пастка. Тридцять років зі Сталінім. П'ятдесят років без Сталіна” (2003), “Тарас Шевченко. Життя і творчість” (2008) – сучасний літературний процес в Україні, світовий ідейно-естетичний контекст творчості вітчизняних письменників (Т.Шевченка, О.Кобилянської, Лесі Українки, О.Довженка та ін.), українсько-російські та інші літературні зв'язки, питання розвитку української культури й мови тощо. І.Дзюба – автор ґрунтовних розвідок про В.Бикова, І.Сенченка, В.Свідзінського, І.Драча, М.Вінграновського, І.Мележа, В.Забаштанського та ін. Його численні статті зібрано у виданнях “З криниці літ” (т.1-3, 2006), “Сквозь завихрення времени” (Т.1-3, 2007). Творам критика притаманне гостре відчуття актуальних проблем літературного процесу, розгляд їх у тісному зв'язку з суспільними тенденціями, увага до національних особливостей художніх явищ, широка ерудиція, виразний індивідуальний стиль.

Іван Дзюба

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ І МАЙБУТНЄ КУЛЬТУРИ

У статті простежуються історичні витоки нинішніх глобалізаційних процесів. З'ясовано культурний вимір інтеграційних тенденцій у минулому й у сучасності: досвід античності, середньовіччя, Нового часу, комуністичний проєкт інтернаціоналізації культури. У сучасному світі свобода людини підпадає під дію потужних маніпуляторів, які загрожують розмаїттю мов і культур. Автор критично аналізує новітні інтелектуальні обґрунтування культурно-глобалізаційних явищ, захищає збереження широкого

діапазону національно самобутніх форм духовного самовираження.

Ключові слова: глобалізація, гуманізм, експансія, історія, культура, світова література.

Ivan Dziuba. Globalisation and the future of culture

This article traces back the origins of the present-day globalisation process. The author sheds light upon the cultural dimension of the integrative tendencies of the past and present, thus outlining the specifics of antic, medieval and modern types of expansion in general and of the communist project of internationalisation in particular. In the modern world the human freedom is curtailed by the powerful manipulators which menace the diversity of languages and cultures. The author of the article also makes a critical analysis of the latest attempts to provide an account of global cultural integration, pleading for a wide diapason of authentic national forms of intellectual and spiritual self-realisation.

Key words: globalisation, humanism, expansion, history, culture, world literature

Починаючи від останніх десятиліть ХХ віку, народи планети та їхні культури зазнають впливу потужного світового процесу, який дістав назву глобалізації (термін цей уперше вжив 1985 року американський соціолог Р.Робертсон). Масштаби й багатогранність цього процесу засвідчують, що людство вступило в нову добу свого розвитку, який матиме характер планетарних змін. Глобалізація опиняється в центрі уваги не лише політиків та економістів, а й філософів, соціологів, культурологів, письменників, журналістів, репрезентантів різних громадських рухів... Наслідки й перспективи її дістають неоднозначну інтерпретацію, що відповідає докорінній суперечливості самого цього епохального явища.

Чи можна глобалізацію – як наслідок динамізації світового життя, як процес усесвітнення різних форм діяльності сучасного людства та зміну соціальної реальності в більшості країн – уважати коли не здійсненням споконвічної мрії про об'єднання різних гілок роду людського в одну велику сім'ю, то принаймні вираженням об'єктивної потреби всесвітньо-історичного розвитку? Чи це лиш ідеалізована ідеологами версія жорстокої боротьби за природні та інші ресурси, транслювання на всі народи світу самодостатньої конкурентної гри великих капіталістичних гравців? І чи не має рації японський мислитель Дайсаку Ікеда, кажучи: "...Нинішній процес глобалізації відбувається переважно й насамперед у тих сферах, де сильна сторона отримує матеріальну вигоду, а в підсумку лише збільшує симптоми й хвороби сучасності – "відсутність інших" або непотрібність милосердних взаємостосунків" [6, 16]. А раніше ще виразніше писала Ханна Арент: "Сучасним історикам, котрі, спостерігаючи, як купка капіталістів нищпорить земною кулею в хижацькому пошуку нових інвестиційних можливостей, граючи при цьому на прагненні до прибутку найзаможніших і на азартних інстинктах найнищіших, кортить вдягнути імперіалізм у шати давньої величі Риму й Александра Македонського, величі, яка зробила б усі подальші події терпимішими з погляду людяності" [2, 175]. До речі, одним із джерел тоталітаризму вона вважала денационалізацію.

Тут, мабуть, час нагадати, що хоча наші близькі та далекі предки й не знали слова "глобалізація", однак глобалізаційні потягнення були їм знайомі. У різні часи, різними засобами та з різним успіхом нас глобалізували єгипетські фараони, всіякі "сини Сонця", Дарій, той же Александр Македонський, Юлій Цезар, Чингісхан і Тамерлан, арабські експансіоністи, християнські місіонери, комуністичні пасіонарії, гітлерівські нацисти з їхнім "новим порядком", маоїсти і чучхеїсти... Скажуть, що все це зовсім різні явища. Безумовно! Але звернімо увагу й на спільне в них. По-перше, спільною була мета: приведення людства до єдиного знаменника, або, як тепер кажуть, до єдиних правил гри. Цим спільним знаменником могла бути віра, могла бути ідея, могла бути особиста або кланова влада. По-друге, утвердження свого як найкращого або нібито загальнолюдського. По-третє, насильницький, примусовий характер процесу, що означувався як "історична неминучість", "воля історії" (у сакральні часи – "воля Бога", чийогось бога), – а це і є вища міра примусовості, коли спротив стає не тільки безглуздом, а й аморальним, майже злочинним.

Інакше кажучи: історія знає багато спроб великомасштабної експансії держав (володарів), релігій, ідей, культур – спроб, що теж були глобальними проектами на міру тодішніх можливостей суб'єктів експансії та умов життя людства. Ці проекти мали свою мотивацію і в більшості випадків спершу були агресивно заманіфестовані, а вже потім їх намагалися реалізувати. Намір і “теорія” (принаймні у формі погроз сусідам) ішли попереду дії та практики. Суб'єктивні поривання перевищували об'єктивні можливості.

Ситуація починає змінюватися в добу капіталізму, коли промислова й фінансова діяльність буржуазії природним чином виходить за національні межі, набуває інтернаціонального характеру. Власне, тоді й стали укладатися об'єктивні умови для нинішньої глобалізації, яка увінчала науково-технологічний прогрес та бурхливий розвиток інформаційних технологій у ХХ ст., небувале збільшення обмінів продукцією та міграції трудових ресурсів. Рушієм глобалізації стали транснаціональні мегакорпорації, світовий нафтобізнес, міжнародний фінансовий капітал, міжконтинентальні інформаційні структури, нові інструменти комунікацій, а рупорами – певні політичні сили, урядові й неурядові інституції, заангажовані ідеологи, теоретики. Можна сказати, що тут практика йде попереду теорії, а теорія їй лише підіграє – чи, у кращому разі, намагається її осмислити – на відміну від більшості попередніх, так чи так політично й ідеологічно інспірованих глобалізаторських зазіхань. Однак значна міра стихійності й високий ступінь об'єктивної зумовленості нинішньої “есхатологічної” глобалізації не виключають наявності структурних центрів глобалізаційної дії як її суб'єктів та цілеспрямівної ролі потужних суб'єктивних імпульсів (великодержавних і корпоративних інтересів). Тобто, з одного боку, маємо незаперечну тенденцію всесвітньо-історичного розвитку на досі небаченій високій стадії, а з другого – конкретну і наполегливо проваджувану геостратегічну політику, зумовлену, зокрема, і гіпертрофією споживацьких потреб “золотого мільярда”, для задоволення яких слід мобілізувати енергетичні, сировинні, природні, екологічні та інші резерви всієї планети, не кажучи про дешеву робочу силу, наче спеціально даровану для ефективної експлуатації. Фактично глобалізація хоча й оперує гаслами економічної ефективності, проте насправді формує витратну цивілізацію, цивілізацію необмеженого споживання, що погубить майбутньому людства.

Яким же постає культурний складник цього процесу? У минулому культурна експансія або супроводжувала експансію мілітарну, економічну, ідеологічну, або передувала їй, підготовляла її. Нерідко саме культурний потенціал експансії виявлявся найбільш тривким і надавав їй характеру глобалізаційного процесу, маскуючи собою інші чинники й виступаючи в історії як відносно позитивний “сухий залишок” драматичних змін у житті народів. Скажімо, завоювання Александром Македонським Передньої Азії, а потім і Середньої Азії, хоч і не було надто благодатним для високорозвинених, блискучих культур народів-аборигенів, але зрештою обернулося життєздатним симбіозом, відомим під назвою елліністичної культури. Інший варіант відносного культурного об'єднання (чи культурного співіснування) бачимо на прикладі історії Римської імперії: на опанованому нею геополітичному просторі ті народи й культури, котрим пощастило вціліти, мали деякі можливості розширити свої контакти та обміни продуктами господарської та інтелектуальної діяльності. Арабські завоювання раннього Середньовіччя принесли в християнську Європу високі досягнення східної науки, філософії, архітектури, літератури. Усе назване вище залишилося в історії людства прикладами плідних культурних контактів, оскільки неминучі величезні людські й культурні втрати цих світових пертурбацій просто випали з пам'яті наступних поколінь.

Різні форми християнського експансіонізму, починаючи з хрестових походів і аж до місіонерства, пов'язаного з конкістадорством, мали переважно уніфікаторський характер (мотивований універсальністю ідей християнства, духом свободи й гуманізму) і супроводжувалися цілковитим винищенням багатьох самотніх культур, і це був один із найдраматичніших актів величезного

духовного спустошення, якого періодично зазнає людство. У цьому контексті Великі географічні відкриття XV–XVI століть мали досить амбівалентні наслідки: унаочнивши планетарність побутування людства, давши потужний імпульс європейській енергії світоосвоєння і європейській світопояснювальній думці, вони, однак, більше підживлювали європоцентристську гординю, ніж сприяли уявленню про багатоманітність способів життя народів та виробленню поваги до їхньої самобутності. Це останнє прийде з великим запізненням і в багатьох випадках уже тоді, коли відповідні феномени переходили до сумного архіву історії.

За доби капіталізму значно розширюються культурні контакти народів. У колі європейських інтелектуалів та мистців посилюється інтерес до “екзотичних” культур і народжуються ідеї творення світової культури. Під цим розумілися, власне, подолання локальності й набуття національною культурою загальнолюдського змісту і значення. Так, Шиллер і Гете закликали творити не національну літературу, а світову; вони й творили цю світову літературу, котра водночас була німецькою національною. У цьому сенсі всі великі твори літератур різних часів і народів провіщали світову літературу.

Наймасштабніший і найпродуманіший проект інтернаціоналізації культури, формування культури світової запропонував комуністичний рух. Це мав бути важливий складник грядущого ідеального світового суспільства. Після перемоги комунізму у світовому масштабі мало відбуватися **поступове зближення** народів, стирання національних відмінностей і формування уявного єдиного людства. У цьому процесі народи засвоюють “кращі”, “прогресивні” надбання один одного, відкидаючи “гірші” й “реакційні” елементи історичної спадщини. У теорії це виглядало вельми гуманістично, оскільки комунізм вустами своїх вождів та ідеологів оголошував себе дбайливим спадкоємцем усіх цінних здобутків культури людства. Однак і в теорії дещо виглядало підозрілим або й небезпечним: проблематичність критеріїв добору “кращого” і “прогресивного” та відбраковування “гіршого” і “реакційного”; очевидна догматичність і провіденціальність проекту. На практиці ж реальний комуністичний (чи псевдокомуністичний) режим у СРСР, після нетривалого періоду підтримки національних культур, кардинально змінив орієнтацію і лише використовував інтернаціоналістську риторіку для прикриття політики гегемонізму, уніфікації та русифікації. Аналогічним чином і комуністичний Китай, показово демонструючи піклування про культури національних меншин, а в певні періоди й атакуючи російський імперіалізм (“червоних царів”), насправді утверджував великоханський шовінізм.

І все-таки комуністичні режими не відмовлялися остаточно від гуманістичної риторики, мусили оглядатися на власні теоретичні догми, і це давало змогу діячам національних культур обстоювати деякі важливі для них позиції. На міжнародній же арені комуністичні держави, насамперед СРСР, у намаганнях розширити сферу свого впливу підтримували різні форми національно-визвольних рухів і високий статус національних культур.

Нинішня глобалізація змушує рахуватися із собою як безумовний факт (“метафакт”) історії, однак її імперативність не знімає проблем, сумнівів і тривоги. Успіхи її безперечні, але так само безперечні і викликані нею втрати, до того ж у будь-якій сфері життєдіяльності людства. В економіці й виробництві поглиблюється поділ на країни з передовими технологіями та країни з концентрацією екологічно шкідливого виробництва чи ті, котрим судилося залишатися сировинними придатками перших; цілі народи витісняються на узбіччя цивілізації. Відповідно зростає майнове розмежування, різниця в матеріальній забезпеченості людей, рівні та якості життя взагалі — і не тільки за континентами та регіонами, а й у середині різних суспільств. Соціально-політичній сфері властиві концентрація владної енергії та концептуальних рішень у світових центрах і відповідно обмеження можливостей світової периферії, дедалі більше відчуження людини від життя суспільства, пригнічення локальних ініціатив і традиційних форм суспільного життя — аж до силового, збройного нав’язування євроантлантичної

моделі демократії як нібито універсальної.

Хоча глобалізація високо підносить прапор свободи, але реально сфера свободи людини звужується, подібно до шагреневої шкіри, під дією не завжди помітних, але потужних маніпуляторів — економічних, політичних, мас-культурних, мас-медіальних та інших. Яке місце залишиться для особистості під пресингом глобальних чинників, на що вона спиратиметься, який корінь матиме? Чи не перетвориться вона просто на статистичну одиницю, позбавлену можливості бути суб'єктом, творцем — у культурі, у господарстві, в інтелектуальній сфері? Інформативний бум, усепроникність сучасних засобів масової інформації створюють для людини ілюзію всюдиприсутності і ввергають її у вир відомостей про життя світу, але водночас формують віртуальне (і досить засмічене) середовище існування, вириваючи її з конкретного локального буття, оскільки потік інформації генерується в усе тих же світових центрах монополістичними інформаційними монстрами і “змазує” картину життя народів, що опинилися серед інформаційних аутсайдерів, збіднюючи знання людства про самого себе й деформуючи свідомість суспільств і особистостей, поглиблюючи кризу розуміння.

А що вже говорити про екологію... Принциповим глобалізаторам не до того, щоб дбати про збереження традиційних природних умов життя глобалізованих ними народів, надто ж “екзотичних”, і навіть уже повсюдно усвідомлена реальна загроза планетарної екологічної катастрофи не знаходить адекватної відповіді світового співтовариства, яка здебільшого обмежується риторикою. Проблематичною стає безпека людини, людських груп та, зрештою, всього людства і з іншого погляду — у зв'язку з “глобалізацією” тероризму, який по-своєму використовує сучасні технології та можливості транстериторіальності. Під загрозою опиняється і психічне здоров'я людини — через незмірно підвищений тиск вимог технологізованого і глобалізованого світу.

Але чи не найбільш кричущими суперечностями позначаються процеси глобалізації у величезній і тонкій сфері світової культури. Тут вони мають переважно стихійний, здебільшого неусвідомлений і непрогнозований характер. (До речі, культурний аспект глобалізації з великим запізненням став привертати до себе увагу її апологетів, теоретиків і критиків, скажімо, у фундаментальній праці Джозефа Стігліца “Глобалізація та її тягар” лише одну сторінку з 250 присвячено цій темі!). У сучасному світі можливості культурного обміну небачено зростають, але реально культурні впливи, як і інформаційні, досі залишаються однобічно спрямованими, а їхній пресинговий характер суперечить самій природі здорових культурних взаємин. Адже культури органічно і плідно засвоюють лише те, чого внутрішньо потребують і до чого підготовлені своїм попереднім розвитком та потенціалами. Форма плідної культурної взаємодії — діалог. Інакше ж за умов масованої експансії, форсованого тиску суспільства засвоюють не культурний продукт, а його ерзац; примітивніше, а не досконаліше, низьке, а не високе. Це й бачимо нині: в усі закутки світу проникають некращі зразки т. зв. “масової культури” і некращі стандарти т. зв. “американського способу життя”. Культурна багатоманітність людства поставлена під загрозу, а багатоманітність — це спосіб буття культури. І цілком слушно В. Толстих зазначає: питання про національну культуру постає нині як питання не лише національної, а й “загальнопланетарної безпеки” [7, 9].

Апокаліптичного характеру набуває вимирання мов малочисельних народів, на черзі — мови їхніх чисельніших сусідів, а там — і зведення мовної картини людства до однієї-двох розмитих барв, що було б катастрофічним духовним збожженням. З усвідомлення цього зродилася Європейська хартія захисту загрожених мов, але досі вона не стала регламентом поведінки для мовних гегемонів, а в Україні, як ми бачимо, політичні демагоги прямо спотворили її зміст.

Слід, мабуть, сказати й про те, що й на елітарних рівнях культури також спостерігаються деякі тривожні тенденції. Ще в 60-і й 70-і роки минулого століття

у США та Західній Європі дістала розповсюдження теорія т.зв. “суперінтернаціоналізму”. Її автори Х'юїс і Страус стверджували, що в добу науково-технічної революції, коли швидкість стерла відстані, національні культури перешкоджають світовому розвитку, виробленню єдиних естетичних та інтелектуальних критеріїв, створенню сигналів, які були б доступні людям усіх націй та замінили національні мови. У цілісному своєму вигляді теорія “суперінтернаціоналізму” не знайшла великої підтримки, однак вона кореспондує зі свідомо чи несвідомо зневажливим поглядом багатьох технократичних кіл на “хаос” національних мов і культур.

У безпосередньому стосунку до процесів глобалізації стало виникнення гучного руху “Нью Ейдж”, який проголосив радикальну перебудову культури, пропонуючи поєднання авангардизму західної науки, східного езотеризму, психофізичного тренінгу, неопоганства та інших феноменів з архіву культур світу та їхніх проривних новацій. Творцями цієї нової культури, а власне, і нового світогляду мали стати вихідці з постколоніальних країн Сходу й Півдня, що вросли в метрополію – Англію. Сказати, що вони створили глобальну ідеологію майбутнього, було б великим перебільшенням, але новий струмінь в англійську літературу вони внесли. Як і творці “світової художньої літератури” – Салман Рушді, Кадзуо Ісігуро та інші транскультурні письменники переважно африканського або азійського походження, багато з яких, за словами Піко Айєра, звертаються до своїх діаспор, до “безпритульного, еkleктичного, перемішаного” читачького загалу і чії “романи, що беруть початок у традиції “багатобатьківщинства”, сконцентровані на проблемі ідентичності, і їх центральною темою стає скрутне становище тих, хто розривається між батьківщинами й рідними мовами...” Про роман Майкла Ондаатжі, індуса зі Шрі Ланки, дослідник каже, що він “цілковито присвячений расі постнаціональних душ, міжнародних позашлюбних дітей, що народжені в якомусь певному місці, а мешкають деінде. Чиє життя складається з боротьби за те, щоб повернутися на батьківщину або, навпаки, втекти з неї” [1, 142-143]. Як бачимо, навіть принципова транскультурність не рятує від проблеми ідентичності, бо ж зрозуміло, що ота безбатьківщинність чи оте багатобатьківщинство мучать автора не менше, ніж його героїв. Є ще один аспект цієї проблеми, про який раніше сказав південноафриканський письменник Андре Брінк: “Якщо для опору необхідно привласнити мову ворога, я скористаюся нею і зроблю своєю”. Але для транскультурних письменників ідеться вже не про опір, а про інфільтрацію, завоювання, привласнення колишньої метрополії.

Майбутнє покаже, чи справді згадані “міжнародні”, транскультурні автори – провісники мистецтва ХХІ століття (до речі, одним із центрів нового літературного руху стало й канадське Торонто), чи це лише один із викликів, на які культури людства відповідали і ще відповідатимуть. Добре чи погано, але ми вже пережили багато і пророцтв, і категоричних вердиктів, починаючи від “смерті Бога” до “кінця історії”, не кажучи вже про те, що поезію вже двічі оголошували морально неможливою: перший раз після Хіросіми, другий – після Чорнобиля, а в культурології й літературознавстві ледь не кожні десять років з'являються методології, що перекреслюють усі інші й оголошують себе остаточними... Структури культури, за всієї динаміки імпульсів, насправді більш стали, ніж може здатися з погляду завжди суєтної сучасності.

Досі універсальні художні цінності творилися в межах національних культур і літератур, здатних – кожна – дати своє неповторне й збагачувальне бачення спільного світу людства. Досі розмаїття культур залишається джерелом творчих спроможностей людства й підставою його самоповаги. Як буде далі – залежатиме від меж і способів розгортання процесів глобалізації, від її наслідків, від її можливої адаптації до багатокультурної реальності чи, навпаки, адаптації цієї багатокультурної реальності до глобалізації.

Адже людство мусить шукати інших варіантів розвитку. Один із напрямів цих пошуків – антиглобалістський рух, який зростає в усьому світі, скликаючи під

свої гасла найрізномірніші соціальні, релігійні, інтелектуальні сили. І хоч би як до нього ставитися, треба визнати, що він змушує глобалістів передбачати певні гуманістичні корекції. Набуває популярності ідея доповнення глобалізації – глокалізацією, що передбачає не тільки збереження, а й піднесення регіональних господарських, суспільно-звичаєвих, культурних потенціалів. Це дало би змогу, не протидіючи позитивним тенденціям глобалізації, зменшити її уніфікаторську дію та повніше розкрити творчий потенціал усіх людських спільнот. Адже етнічна багатоманітність із розмаїттям культур і мов – найбільший здобуток історії, і втрата його – незворотне збіднення і примітивізація життя людства, загроза його майбутньому.

Методи фізичного винищення народів залишилися в минулому. Але є інший, сучасніший і ефективніший метод винародовлення: поставити під сумнів цінності якогось народу, оголосити їх безперспективними, дискредитувати опорні пункти його самоусвідомлення, маргіналізувати його буття. Така перспектива хвилює багатьох, до того ж не лише представників загрожених народів. Польський філософ Януш Кучинський як альтернативу глобалізації пропонує універсалізм у дусі загальноєвропейської гуманістичної традиції. Згадуваний уже Дайсаку Ікеда бачить вихід у створенні глобальної етики, що поєднала б цінності всіх народів. Відроджується інтерес до ідей М.Реріха, який немовби передбачив наші проблеми ще в перших десятиліттях минулого віку. До речі, апологети глобалізації нерідко шукають мотивацію в деконструкції культури, однак треба сказати, що сам першоавтор цієї теорії Ж.Дерріда наголошував на тому, що “деконструктивна теорія аналізу” не пропонує “нового типу культури”, а лише дає “підхід до нового культурного синтезу”. І далі: “Радше вона передбачає вихід за межі однієї культури, відкриваючи можливості багатьох культур. Деконструкція – це спілкування між культурами; саме факт функціонування культур має стосунок до деконструкції” [4, 26]. Отже, цей філософський напрям далекий усе-таки від редукції національних культур чи якихось перспектив їх скасування і взагалі не становить чогось, не відомого культурам раніше.

І нарешті постає парадоксальне запитання: чи глобалізація – це справді *глобальний* процес? Коли подивитися на карту планети, то побачимо, що величезний регіон мусульманського життя – від Магриба до Індонезії – не приймає її цінностей і дедалі жорсткіше їй протистоїть. Африканський континент і Латинська Америка мають радше страждальний стосунок до неї. Гігантський Китай неквапливо виношує свій варіант глобалізації. Усе це разом із антиглобалістським рухом істотно коригує перспективи глобалізації – як передусім євроатлантичного проекту, нав'язуваного решті людства. Але решта людства має свою – вбивчу! – відповідь євроатлантистам. Ця відповідь: велике, найбільше в історії переселення народів, що за масштабами й темпами набагато перевищує ті переселення, які відбувалися в перші століття нашої ери. Сьогодні ми бачимо лише перші його наслідки. Отже: хто кого зглобалізує? Європа – афроазійський світ чи афроазійський світ – Європу? США – Мексику чи Мексика – США і т.д. А ще ж історія має в резерві країну вічності і країну майбутнього – Китай, Піднебесну Імперію...

Колись дуже давно Фрідріх Енгельс висловив глибоку істину: в історичному процесі стикаються наміри багатьох діячів, але результат завжди виходить той, якого ніхто не чекав і ніхто не хотів [5, 292]. Через кілька десятиліть таку ж думку, але вже як власне осягнення, подав Еріх Фромм. А ще пізніше докинув своє і Ролан Барт: “В історії перемога одного противника над іншим ніколи не буває остаточною; хід історії приводить до цілковито непередбачених результатів, до негаданих синтезів” [3, 128].

Отже, чекати, що скаже нам історія – з далекого майбутнього? А може, не чекаючи далеких результатів великої гри великих гравців, на міру історії сліпих, як і решта інших, усе-таки працювати на своєму полі, культивуючи його для себе і для нащадків, у спілці з сусідами, з поглядом на весь світ?

Не маргінальна культура, а універсальна – ось наша надія. Але універсальність

— не в абстракції, а в конкретному, у широкому діапазоні національно самобутніх форм вираження, що збагачують поліфонію людства. На цьому й може базуватися наш оптимізм, хоча б і поміркований.

ЛІТЕРАТУРА

1. Айєр П. Письмова відповідь імперії // *Всесвіт*. – 1995. – № 5-6. – С. 141–146.
2. Арєндт Х. Джерела тоталітаризму. – К., 2002. – 584 с.
3. Барт Р. Из книги “Мифологии” // Избранные работы. Семиотика. Поэтика. – М., 1989. – С. 46–130.
4. Деррида Ж. Московские лекции. – Свердловск, 1991.
5. Енгельс Ф. Людвіг Фейербах і кінець класичної німецької філософії // *Маркс К., Енгельс Ф.* Твори: У 50 т. – К., 1964. – Т. 21. – С. 257–302.
6. Ікеда Д. “Глобальна етика поєднає душі різних народів” // *Всесвіт*. – 2004. – № 9-10. – С. 12–21.
7. Толстых В.И. Реформация духовная как ключевая проблема глобализации // *Людина і культура в умовах глобалізації*: Зб. наук. ст. – К., 2003. – С. 5–13.

Дончик Віталій Григорович (1932 р.н.). Академік НАН України.

Автор книжок “Час і його обличчя” (1967), “Грані сучасної прози” (1970), “Петро Панч” (1971, 1981), “Єдність правди і пристрасті” (1981), “Істина – особистість (Проза Павла Загребельного)” (1984), “Зупинені миті” (1989), “З потоку літ і літпотоку” (2003), “Спільний знаменник – тринадцять: 1987-2004. Хроніка свідка й учасника подій” (2004) та ін. Один із авторів “Історії української літератури” у 8 т., “Історії української літератури” у 2 т., автор і упорядник низки колективних досліджень (“Діалектика художнього пошуку” (1990), “20-ті роки: літературні дискусії, полеміки (1991) та ін.).

Заслужений діяч науки і техніки України, лауреат Республіканської премії ім. О.І.Білецького (1981), Лауреат Національної премії України ім. Тараса Шевченка (1996), лауреат премії НАН України ім. І.Франка (2004).

Віталій Дончик

ЯКЩО З ПОЗИЦІЙ НАЦІОНАЛЬНИХ І КОНСТРУКТИВНИХ (НОТАТКИ З ПРИВОДУ)

У цих нотатках автор висловлює свої думки щодо окремих актуальних питань літературного процесу, науки про літературу в час агресивних викликів глобалістсько-космополітичної та новоімперської ідеологій, які він розглядає як дві сторони однієї медалі. Предметом полеміки вченого служать питання ставлення до традицій, класичної спадщини, художнього досвіду підневільних десятиліть, специфіка історико-літературного та теоретичного підходів до дослідницького вивчення та розрізнення надбань минулих і сучасних, зокрема зарубіжних, створення нової академічної історії української літератури тощо.

Ключові слова: історизм, історико-літературний підхід, методологічна інтегрованість, розрізнення, адресат “Історії”, національна ідентичність.

Vitaliy Donchuk. If we stand on national and constructive positions (incidental notes)

In these notes the author gives his view on some of the problems of today's literary process and literary studies, the latter being challenged by globalization and aggressive neoimperialist ideologies which are treated here as the two sides of the same coin. The scientist weighs the possibilities of a balanced attitude towards traditions, classical heritage, literary experience of the decades spent in the state of dependence; he expresses his view on the specifics of literary history and literary theory as well as on their use in research